

الگوی مشترک هنر باغسازی لعل قلعه، پاسارگاد و هزار جریب

این یادداشت برگرفته از طرح تحقیقاتی "تأثیر متقابل هنر ایران و هند" و برداشت‌های میدانی سفر مطالعاتی آن در سال ۱۳۹۱ است که در مرکز پژوهشی نظر انجام شد.

فرونش مخلص

farnooshmokhles@gmail.com کارشناس ارشد معماری منظر

آرمان میناتور سجادی

arman_miniator@yahoo.com کارشناس ارشد معماری منظر

بر دارابودن ویژگی‌های خاص خود به نظام بزرگتری متعلقند و در ارتباط با تمامیت باغ شکل گرفته‌اند. خردبودن فضاهای تشکیل‌دهنده باغ لعل قلعه و ساختار آن در مقیاس و مساحت کلی سایت، در مقایسه با فضاهای موجود در باغ پاسارگاد ایران در زمان ایران باستان قابل درک و بررسی است.

معماری باغ پاسارگاد با وجود مساحت کم باغ، آکسیال نبوده و محوری قوی و مشخص در کل باغ دیده نمی‌شود. اگرچه هر بنا دارای قلمروی است و هر قلمرو سلسله مراتب، محور و یا چشم‌انداز خاص خود را دارد. اما تمامی این فضاها در کلی واحد و در ارتباط با هم قرار گرفته‌اند (تصویر ۲). این نظام در قلعه سرخ نیز حاکم است. هندسه‌ای بزرگ با معماری گسترده که دارای هندسه و جزئیات منظم در خردفضاها بوده و برتری یک محور در آنجا دیده نمی‌شود. فضاها براساس نیاز حکومت و زندگی اندرونی خانواده حکومتی ساخته شده‌اند. شاید بتوان گفت هر فضا دارای یک باغ بر اساس هندسه متقارن و منظم است.

در باغ هزار جریب اصفهان به عنوان نمونه‌ای از باغسازی ایرانی در دوره صفوی، این نظام باغسازی به نحو بارزتری قابل شناسایی است. باغ هزار جریب از کنار هم قرار گرفتن باغ‌های چهارگانه‌ای شکل گرفته که تمام سطوح باغ با خیابان‌هایی به مربع‌های منظم و متقارن تقسیم شده است. این نظم درونی با توجه به عدم وجود محور مرکزی در باغ، مجموعه‌ای واحد از خردفضاها را در سطح بزرگی موجب می‌شود که در کل نظام‌مندی آن مجموعه واحد را به دنبال دارد (تصویر ۳).

مطابق آنچه ذکر شد، وجود هندسه مشخص در درون خردفضاهای

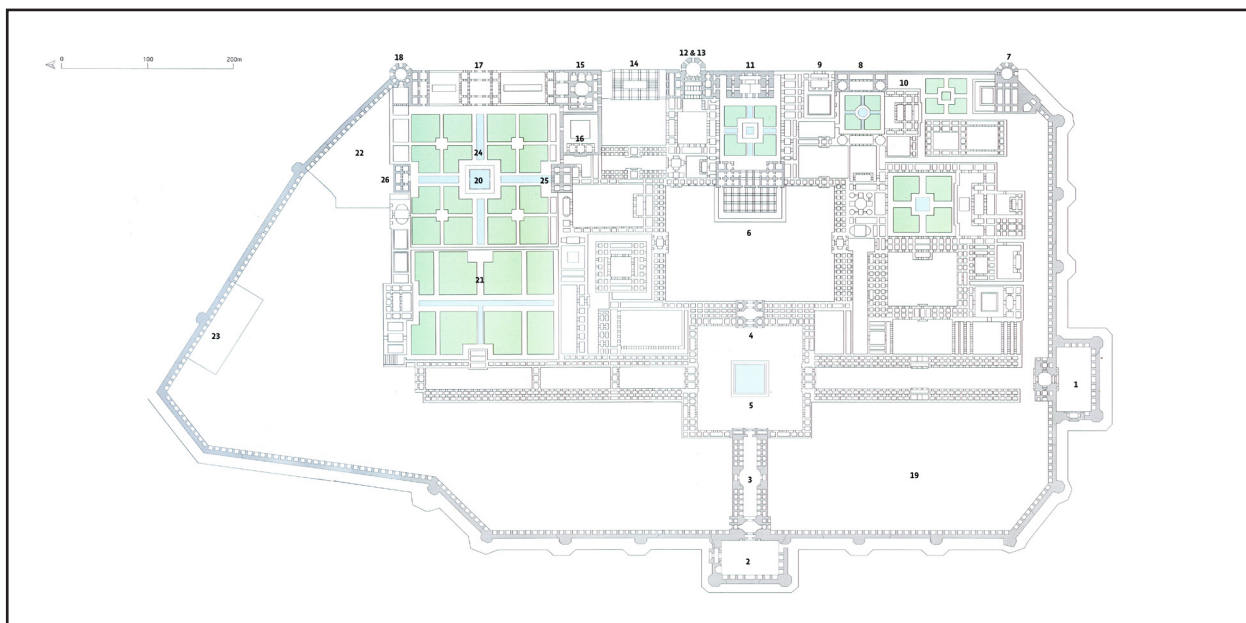
لعل قلعه (Red Fort) در قرن ۱۷م. در زمان حکومت شاهجهان بعد از انتقال پایتخت از آگرا به دهلی ساخته شده است. باغ و مجموعه بناهای لعل قلعه، نشان از نگرش حاکم و شرایط حکومتی دارد که در این یادداشت الگوی سازمان فضایی آن با دو مجموعه پاسارگاد و هزار جریب در ایران مقایسه می‌شود.

اولین گام در بررسی ساختار کلی باغ لعل قلعه، توجه به نظام و دلایل ساخت این مجموعه است که از دلایل مهم ساخت آن می‌توان به ثبات حکومت و وضع خوب اقتصادی آنها اشاره کرد. بنای عظیم قلعه در حاشیه رود «پامونا» شکل گرفته و از ساختار یک ارگ حکومتی با تمام ویژگی‌های امنیتی برخوردار بوده است. اگر باغسازی آن را منسوب به ایران بدانیم، سبک معماری آن بیشتر به باغسازی دوره ایران باستان شباهت دارد تا معماری دوره اسلامی. مجموعه باغ لعل قلعه از ۱۲ بنای مستقل در حصار ارگ تشکیل شده است. هر کدام از این بناها دارای ویژگی خاص خود بوده که ارتباط آنها با یکدیگر مجموعه‌ای نظام‌مند را به وجود آورده است. اگرچه باغ در شکل کلان خود مجموعه‌ای واحد و یکپارچه بوده ولی در کل از نظام هندسی خاصی برخوردار نیست. با خردشدن فضاها نقش هندسه و اشکال مربع و مستطیل با تناسبات خاص هر فضا در شکل‌گیری آنها پررنگ‌تر می‌شود. این موضوع برخلاف باغ‌های ایرانی دوره اسلامی است که در شکل کلی، دارای هندسه واحد و کامل هستند (تصویر ۱).

الگوی شکل‌گیری مقیاس‌های خرد باغ لعل قلعه و فضاهای باز آن مطابق شکل کلی باغ‌های ایرانی است. در این مجموعه، فضاهای باغ از فضاهای مستقلی تشکیل شده که علاوه

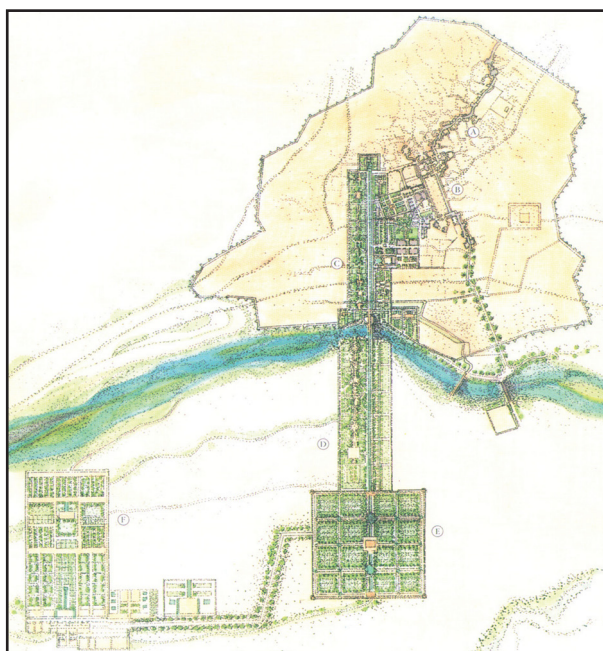
ساختار متنوع و مستقل بوده که در سطح کلان کلیتی به نام «باغ لعل قلعه» را شکل داده است. این ویژگی مهمترین شاخصه مجموعه حکومتی به شمار می‌آید. به طور کلی می‌توان گفت این الگو در سه مجموعه پاسارگاد، هزار جریب و لعل قلعه با توجه به ساخت آنها در سه بازه زمانی و مکانی مختلف (ایرانی - اسلامی - هندی) به صورت اقتباسی و پیروی از قوانین، رعایت نشده بلکه می‌توان تأثیر فرهنگی - حکومتی را دلیل اصلی رعایت این الگو در طراحی هر یک از مجموعه‌ها دانست.

مجموعه لعل قلعه و بکارگیری این نظم در ساماندهی فضاهای باز آن در قیاس با کلیت نامنظم مجموعه، شاید منبعث از الگوی مجموعه باغ پاسارگاد ایران باستان باشد. در مجموعه لعل قلعه با خرد شدن فضاها نقش هندسه در شکل‌دهی به آنها پررنگ می‌شود. در واقع آنچه به عنوان باغ لعل قلعه شناخته شده کلیت مجموعه‌ها، شامل عملکردهای مختلف حکومتی و فضاهای باز مرتبط با آن است که قرابت زیادی با باغسازی ایرانی دارد. این باغ، فضایی وحدت‌دار نیست، بلکه ترکیبی از خردفضاهایی با

تصویر ۱. مجموعه لعل قلعه، دهلی، هند. مأخذ: کتاب 87 : Mughal architecture & gardens

تصویر ۳. باغ‌های هزار جریب، اصفهان، ایران. مأخذ: آرشیو مرکز پژوهشی نظر

تصویر ۲. مجموعه پاسارگاد، فارس، ایران. مأخذ: آرشیو مجله منظر.

